

ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ՄՈՆԻԹՈՐԻՆԳԻ ՈՒԺԵՐԻ ԽՆԴԻՐՆ ԻՐԱՔՅԱՆ ՔՈՒՐԴԻՍՏԱՆՈՒՄ ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

1991 թ. սկսած Թուրքիան սկսեց որոշակի փոքրաթիվ ռազմական խմբավորումներ պահել Հյուսիսային Իրաքի տարածքում: Երբ թուրքական զորքերը մուտք էին գործում Իրաքյան Քուրդիստան՝ PKK-ի դեմ գործողություններ իրագործելու նպատակով, գործողությունների ավարտից հետո նրանցից ոչ բոլորն էին հեռանում, այլ մի մասը մնում կամ տեղակայվում էր Իրաքյան Քուրդիստանում՝ իրադրությունն ու PKK-ի գործողությունները վերահսկելու նպատակով¹: Թուրքական կողմը կարողացավ նաև օգտվել 1994-1998 թթ. Քուրդիստանի դեմոկրատական կուսակցության (հետայսու՝ ԲԴԿ) և Քուրդիստանի հայրենասիրական միության (հետայսու՝ ԲՀՄ) միջև Իրաքյան Քուրդիստանում տեղ գտած քաղաքացիական պատերազմից՝ իր ռազմական ներկայությունն ու միջամտությունն այս շրջանում ընդլայնելու տեսանկյունից: Արդյունքում Իրաքյան Քուրդիստանի՝ Թուրքիայի հետ սահմանամերձ գոտում Թուրքիան ապահովեց ու աստիճանաբար մեծացրեց իր ռազմական ու հետախուզական կայանների ներկայությունը:

1992-2013 թթ. միջև ընկած ժամանակահատվածի տարբեր փուլերում Հյուսիսային Իրաքի տարածքում տեղակայված թուրքական զորախմբի թվաքանակի մասին ճշգրիտ տվյալները բացակայում են: Սակայն, թուրքական աղբյուրների համաձայն, Հյուսիսային Իրաքում (մասնավորապես Իրաքյան Քուրդիստանի

¹ Gareth Jenkins, Unwelcome Guests: The Turkish Military Bases in Northern Iraq, Terrorism Monitor Volume: 6 Issue: 6, March 24, 2008, http://www.jamestown.org/programs/gta/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=4807&tx_ttnews%5BbackPid%5D=167&no_cache=1

տարածքում) Թուրքիան երեք տեսակի զինված խմբավորումներ է պահում: Առաջինը ներառում է Թուրքիայի ու Իրաքի միջև առկա սահմանային գոտու իրաքյան հատվածում՝ ռազմակայաններում ու հենակետերում տեղակայված ու հաստատված թուրքական զորախումբը, որը 2000-ից 2500 մարտիկներ ու համապատասխան սպառազինություն ունի (այդ թվում՝ տանկեր ու հրետանային միջոցներ): Երկրորդը ներկայանում է ի դեմս Էրբիլում, Ջախոյում, Դոհուկում, Սուլեյմանիեում և Քյոյսանջակում տեղակայված թուրքական կապի ու փոխազդեցության գրասենյակների (liaison offices): Եվ վերջապես երրորդը, այսպես կոչված, թուրքական «խաղաղապահ ուժերն» են կամ «խաղաղության մոնիթորինգի ուժերը», որոնք Իրաքյան Քուրդիստանում էին տեղակայվել 1996 թ. միջբրդական քաղաքացիական պատերազմի բարձրակետին (1996թ.) հաջորդած Անկարայի գործընթացի արդյունքում²: Առանձնահատուկ հետաքրքրություն է ներկայացնում վերջինիս կարգավիճակը, քանզի այն որոշակիորեն պարզաբանում է առաջին երկուսին և ընդհանրապես թուրքական ռազմական ու հետախուզական ներկայությանն առնչվող մի շարք հարցերի հնարավոր պատասխանները:

Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերը: Դեռ 1996 թ. հոկտեմբերի 31-ին, միջբրդական՝ Քուրդիստանի դեմոկրատական կուսակցության և Քուրդիստանի հայրենասիրական միության միջև տեղ գտած քաղաքացիական պատերազմի պայմաններում, ԱՄՆ-ի, Մեծ Բրիտանիայի և Թուրքիայի միջնորդությամբ Անկարայում ստորագրվեց մի պայմանագիր, որով դադարեցվում էին ռազմական գործողությունները կողմերի միջև: Պայմանագրի կետերի կենսագործման վերահսկողությունն իրագործելու էին, այսպես կոչված, «Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերը» («ռազմական դիտորդների զորախումբը»), որի մեջ պետք է ներգրավվեին քրդական այլ կուսակցությունների, ինչպես նաև թուրքոմանների ու ասորիների ներկայացուցիչները: Այդ նպատակով Անկարայի համաձայնագրի կնքումից հետո Իրաքյան Քուրդիստանում նախատեսվում էր հատուկ ռազմական ուժերի ստեղծումը, որում ընդգրկված պետք է լինեին ՔԴԿ-ին և ԲՀՄ-ին չհարող քրդերի, ինչպես

² Funda Keskin, Turkey's Trans-Border Operations in Northern Iraq: Before and after the Invasion of Iraq,- Research Journal of International Studies - Issue 8 (November, 2008), p. 62. Տե՛ս նաև Serhat Erkmén, 2003. "4 Temmuz'dan Sonra Türkiye'nin Kuzey Irak'taki Askeri Varlığı," - Stratejik Analiz 2003, № 4, pp. 48-52.

նաև թուրքոմանների³ ու ասորիների գորաջոկատներ: Սպառազինությունը նրանց տրամադրելու էին միջնորդները՝ ԱՄՆ-ը, Մեծ Բրիտանիան և Թուրքիան: Այդ ջոկատները պետք է տարանջատեին ՔԴԿ-ի և ՔՀՄ-ի զինյալներին⁴:

Ժամանակի ընթացքում այդ ուժերը մի իրական խնդիր դարձան Իրաքյան Քուրդիստանի համար՝ սպառնալով վերջինիս անվտանգությանն ու կայունությանը: Հետևաբար հիշյալ խնդիրը լուրջ հետազոտման կարիք է զգում:

1996 թ. հոկտեմբերի 31-ի Անկարայի համաձայնագրի 5-րդ և 7-ից 11-րդ հոդվածներն անմիջականորեն վերաբերում էին Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի ստեղծմանն ու գործունեությանը: Պայմանագրում մասնավորապես նշվում էր.

Չեզոք Խաղաղության մոնիթորինգի ուժեր (ԽՄՈԽ, անգլերեն՝ Peace Monitoring Force /PMF-Վ.Պ.) կկազմավորվեն և կստեղակայվեն հրադադարի պահպանման պարտավորությունները դիտարկելու նպատակով: Մոնիթորինգի այս ուժերի ստորաբաժանումները կգործեն հրադադարի գծի երկայնքով՝ նախապես համաձայնեցված դիրքերից: Նրանք կկազմակերպվեն լոկալ հրամանատարական օղակներով և կգեկուցեն էրեխիում հիմնված տարածաշրջանային շտաբին: Հյուսիսային Իրաքի թուրքոմաններից և այլ՝ չեզոք քրդական և ասորական կուսակցությունների ներկայացուցիչներից կազմավորված և բոլոր մասնակիցների կողմից համաձայնեցված, համապատասխան չափի կոնտինգենտ (զինուժ) կստեղծվի՝ որքան հնարավոր է արագ իր գործառույթներին անցնելու համար (Հոդված 7):

Կողմերը լիովին կհամագործակցեն Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի հետ, կնպաստեն նրա աշխատանքներին և կնշանակեն համապատասխան անձնակազմ՝ Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի ստորաբաժանումների, հրամանատարության և շտաբի հետ կապ պաշտպանելու, հրադադարը դիտարկելու, նրանց ջանքերին աջակցություն ցուցաբերելու և վեճերը լուծելու կամ հետաքննություններ անցկացնելու նպատակով (Հոդված 8):

Սույնով հիմնվում է Խաղաղության մոնիթորինգային վերստուգիչ խումբը (ԽՄՎԽ)՝ Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի աշ-

³ Բրիտանական և ընդհանրապես արևմտյան մասնագիտական գրականության մեջ այդպես էր բնորոշվում Իրաքյան թուրքմենների, թուրքերի և Իրաքում բնակվող այլ թյուրքախոսների ընդհանրությունը: Իրաքյան թուրքոմանների գերակշիռ մեծամասնությունը թուրքմեններն են:

⁴ Шахбазян Г.С., Межкурдский конфликт в Южном Курдистане, Южный Курдистан сегодня (Уроки кризиса), Москва, 1997, с. 46-47.

խատանքային գործունեությունը վերահսկելու և կողմերի բողոքները ստանալու և ուսումնասիրելու նպատակով: Խաղաղության մոնիթորինգային վերստուգիչ խումբը իր հետազոտությունների շրջանակներում կհավաքի նաև այլ մատչելի տեղեկատվություն, ինչպես, օրինակ, Իրաքում ՄԱԿ-ի պահապան կոնտինգենտից⁵ ստացվելիք մատչելի տեղեկատվությունը (Հոդված 9):

Խաղաղության մոնիթորինգային վերստուգիչ խումբը (ԽՄՎԽ) տեղաբաշխվում էր Անկարայում և կազմված էր Թուրքիայի, ԱՄՆ-ի, Մեծ Բրիտանիայի, ՔԴԿ-ի, ԲՀՄ-ի և Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի ներկայացուցիչներից: Խումբը կհանդիպի 1996 թ. նոյեմբերի առաջին շաբաթվա ընթացքում՝ որոշելու ներքին աշխատանքային ընթացակարգը (Հոդված 10):

Բողոք կարող է ներկայացվել Խաղաղության մոնիթորինգային վերստուգիչ խմբի ցանկացած անդամի կողմից (Հոդված 11):

ՔԴԿ-ի և ԲՀՄ-ի ուժերի 1996 թ. հոկտեմբերի 23-ի կեսգիշերվա դրությամբ զբաղեցրած դիրքերը, տեղում հնարավորինս շուտ կսահմանազատվեն (կդեմարկացվեն) Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի ներկայացուցիչների ու երկու կողմերի կապի անձնակազմի կողմից և կսահմանվեն որպես հրադադարի գիծ: Հրադադարի այս գծի մասին կզեկուցվի Խաղաղության մոնիթորինգային վերստուգիչ խմբին (Հոդված 5)⁶:

Ապահովվեց նաև պայմանագրի իրագործման ու ԽՄՈՒ-ի ստեղծման ֆինանսական կողմը: ԱՄՆ-ը 3 միլիոն դոլար կանխիկ գումար և լրացուցիչ՝ Պենտագոնի հաշվին, 4 միլիոն դոլարի փոխադրամիջոցներ, սպառազինություն ու սարքավորումներ տրամադրեց Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի ֆինանսավորման համար⁷: Սակայն ամեն ինչ չէ, որ գնաց հստակ սահմանված նպատակներին համապատասխան: Նախ՝ ԱՄՆ-ի և Մեծ Բրիտանիայի լուռ համաձայնությամբ ԽՄՈՒ-ն ստեղծվելու էր Թուրքիայի հրամանատարության ներքո: Չեզոք քրդական կուսակցությունների ներկայացուցիչները հիմնականում չներգրավվեցին

⁵ Իրաքում ՄԱԿ-ի պահապան կոնտինգենտը (The United Nations Guards Contingent in Iraq /UNGCI) գործել է 1991 թ. մայիսից մինչև 2003 թ. նոյեմբեր ամիսը:

⁶ Text: 10/31: Statement on Enforcing Iraqi Kurd Cease-fire (Faction Stand-down Brokered at Ankara Meeting), October 31, 1996, <http://usembassy-israel.org.il/publish/press/state/archive/november/sd31101.htm>

⁷ Saadet Oruc, Peace monitoring in Northern Iraq to Begin Immediately, Turkish Daily News (February 28, 1997), <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=peace-monitoring-in-northern-iraq-to-begin-immediately-1997-02-28>

ԽՄՈՒ-ի կազմում: Նախնական որոշման համաձայն՝ ավելի քան 200 զինյալներ (ասորիներ և թուրքոմաններ) պետք է ներառվեին այդ ուժի մեջ⁸: Սակայն հետագայում ԽՄՈՒ կազմում որոշվեց ներառել 400 զինյալների: Ընդ որում՝ Թուրքիային հանգստացնելու և վերջինիս աջակցությունը ստանալու նպատակով ԱՄՆ-ը և Մեծ Բրիտանիան համաձայնեցին, որ Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի հիշյալ 400 անդամներից 300-ը լինեն թուրքոմաններ⁹, որոնց միանան նաև թուրք սպաները, փորձագետներն ու օժանդակ անձնակազմը: Այսպիսով՝ ինչպես ՔԴԿ խոսնակն էր նշում, թեև գերազանցապես ԱՄՆ-ը և Մեծ Բրիտանիան էին (Թուրքիայի մասնակցությամբ և վերջինիս հետ համատեղ) հիմնել Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերը, դրանք հետագայում վերածվեցին զուտ թուրքական ուժերի¹⁰:

Հյուսիսային Իրաքում Թուրքիայի հրամանատարության ներքո գործող Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերը (ԽՄՈՒ/PMF) պաշտոնապես ստեղծվեցին 1997 թ. ապրիլի 15-ին¹¹ և կազմված էին հիմնականում իրաքյան թուրքմեններից, իսկ ասորիների մասնակցությունը հիմնականում ձևական բնույթ էր կրում: Ժամանակի ընթացքում այդ ուժերում ներգրավված զինյալների թիվը որոշ տվյալներով հասցվեց 800-ի¹²:

1996 թ. հոկտեմբերի 31-ի Անկարայի համաձայնագրի կնքումից հետո պատերազմական գործողություններում որոշակի դադար արձանագրվեց: Սակայն ՔԴԿ-ՔՀՄ ընդհարումները (PKK-ի ու Թուրքիայի գործադրած «ջանքերի» արդյունքում) վերսկսվեցին 1997 թ. գարնանը: Իր հերթին Թուրքիան 1997 թ. մայիսին

⁸ Saadet Oruc, Peace monitoring in Northern Iraq to Begin Immediately, Turkish Daily News (February 28, 1997), <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=peace-monitoring-in-northern-iraq-to-begin-immediately-1997-02-28>

⁹ Quil Lawrence, նշվ. աշխ., էջ 88:

¹⁰ Daren Butler, “Kurds ask Turkish peacekeepers to leave north Iraq”, Arbil, 14 May, 2003, <http://www.freedom-for-ocalan.com/bulletin/2003/eMay14.htm>

¹¹ Տե՛ս Iraqi Kurds (1932-present), University of Central Arkanzas, <http://uca.edu/politicalscience/dadm-project/middle-eastnorth-africapersian-gulf-region/iraqkurds-1932-present/>

¹² Տե՛ս Iraqi Kurds (1932-present), University of Central Arkanzas, <http://uca.edu/politicalscience/dadm-project/middle-eastnorth-africapersian-gulf-region/iraqkurds-1932-present/>:

Reuters լրատվական գործակալությունն ու թուրքական որոշ աղբյուրներ նշում են, որ Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի կազմում 1990-ականներին առավելագույնը եղել են 400 զինվորներ: Տե՛ս Turkey withdraws peacekeepers from n. Iraq,- Turkish Daily News, July 5, 2004, <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=turkey-withdraws-peacekeepers-from-n.iraq-2004-07-05>

լայնամասշտաբ ռազմական գործողություններ սկսեց Իրաքյան Քուրդիստանում: Այսպիսով՝ միջքրդական քաղաքացիական պատերազմում հրադադարը պահպանվեց ամիսներ շարունակ՝ նախքան ԽՄՈՒ-ի ստեղծումը, իսկ վերջինիս ստեղծումը տեղ գտավ լարվածության սրման պայմաններում: Արդեն 1998 թ. սեպտեմբերի 17-ին ՔԴԿ-ի ու ՔՀՄ-ի միջև ԱՄՆ-ի միջնորդությամբ, ստորագրվեց Վաշինգտոնի համաձայնագիրը: Այսպիսով՝ կարելի է փաստել, որ 1999 թ. սկսած՝ Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերը լուրջ անելիքներ չունեին Իրաքյան Քուրդիստանում: Սակայն այդ ուժերը շարունակում էին պաշտոնապես գործել Թուրքիայի հրամանատարության ներքո:

Քիչ են Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի ունեցած դրական դերակատարման մասին պնդումները, մինչդեռ բացթողմաների ու նույնիսկ հանցանքների վերաբերյալ պնդումները բազմաթիվ են¹³: Ըստ էության, Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի ուշադրության կենտրոնում գերազանցապես իրաքյան թուրքոմանների՝ իբրև խաղաքարտի հզորացման և Հյուսիսային Իրաքում թուրքական ռազմական ներկայությունն ապահովելու հեռանկարն էր:

Թուրք փորձագետ Սոներ Չաղափթայի պնդմամբ 1997 թ. ապրիլից, այն է՝ իր գործարկումից սկսած, Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերը ծառայել են որպես մի յուրահատուկ վերապատրաստման դպրոց իրաքյան թուրքմենների համար, և ավելի քան 2.000 իրաքյան թուրքմեններ են այդ ընթացքում մասնակցել այդ ուժերի գործունեությանը՝ ծառայությանը զուգահեռ ստանալով մասնագիտական գիտելիքներ և պրոֆեսիոնալ ռազմական ցուցումներ ու հրահանգավորում թուրքական բանակից¹⁴: Սա, բնական է, հետագայում պետք է խորացնեի իրաքյան քրդերի ու թուրքոմանների միջև լարվածությունը, ինչը չէր բխում իրաքյան թուրքոմանների շահերից¹⁵:

¹³ Secret: Northern Iraq: Masoud Barzani in Ankara: Despite Improvement in “Tone” of Relations W/Got, Turkish Military Presence in Iraq Unacceptable (January 10, 2003), <http://www.cablegatesearch.net/cable.php?id=03ANKARA278>

¹⁴ Soner Cagaptay, *Turkmens, the Soft Underbelly of the War in Northern Iraq*, The Washington Institute for Near East Policy, Policy Watch #735, March 27, 2003, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/turkmens-the-soft-underbelly-of-the-war-in-northern-iraq>

¹⁵ Թուրքոման որոշ գործիչներ (միանգամայն տարբեր հիմնավորումներով) դեմ էին Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերին (ԽՄՈՒ-ին) իրաքյան թուրքոմանների այդքան ակտիվ մասնակցությանը: Քրդամետի համարում ունեցող թուրքոման գործիչները մտահոգված էին իրաքյան քրդերի ու թուրքոմանների միջև հարաբերությունների սրման հեռանկարով: Նույնիսկ նախկինում

Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի մնացյալ մութ էջերը հետագայում բացեցին իրենք՝ իրաքյան քրդերը: 2003 թ. հակաիրաքյան պատերազմից առաջ օրակարգում էր դրված կոալիցիոն ուժերի կազմում թուրքական զորքերի Հյուսիսային Իրաք ներխուժելու հարցը: Իրաքյան Քուրդիստանի ղեկավարությունն ու մասնավորապես ՔԴԿ-ն կտրականապես դեմ էին նման հեռանկարին: Այս համատեքստում Իրաքյան Քուրդիստանում թուրքական զորքերի ներկայության խնդիրն ընդհանրապես և Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի խաղացած դերը մասնավորապես հայտնվեցին առանձնահատուկ ուշադրության կենտրոնում: 2003 թ. հունվարի 7-9-ը Անկարա այցելած Մասուդ Բարզանին մատնանշում էր Թուրքիայի հրամանատարության ներքո և ՔԴԿ-ի ու ՔՀՄ-ի միջև հրադադարը վերահսկելու նպատակով ստեղծված Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի գործոնը, որպես օրինակ, թե ինչու իրաքյան քրդերը չեն ցանկանում լրացուցիչ թուրքական զորքերի մուտքն Իրաքյան Քուրդիստան: Մասուդ Բարզանին նշում էր. «Ես ձեզ հստակ կասեմ, թե ինչ է անում ԽՄՌԻ-ն. ամեն ինչ՝ բացի մեր (ՔԴԿ-ի – Վ.Պ.) և ՔՀՄ-ի միջև միջնորդությունը: Նրանք փորձում են մարզել և զինել Իրաքի թուրքոմանների ճակատին, նրանք սեփականում են պատմական արտե-

թուրքամետ դիրքորոշում ունեցող գործիչներն էին արտահայտում իրենց անհամաձայնությունը: Մասնավորապես Իրաքի ազգային թուրքմենական կուսակցության նախկին ղեկավար և իրաքյան թուրքոմանների (թուրքմենների) առաջատար գործիչ Մուլաֆֆեր Արսլանը քննադատեց Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի ստեղծման ծրագիրը, որում նախատեսվում էր ներառել նաև թուրքոմաններին (թուրքմեններին): Մուլաֆֆեր Արսլանը գտնում էր, որ Իրաքի թուրքմենները չպետք է ներգրավվեն Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերին՝ տալով հետևյալ հիմնավորումը. «Թուրքմենների խնդիրները չեն կարող լուծվել առանց Բաղդադի հետ խորհրդակցելու: Թուրքմենների մեծագույն մասն ապրում է Իրաքի ներսում (Սադդամ Հուսեյնի վերահսկողության տակ գտնվող տարածքներում-Վ.Պ.) և ոչ թե քրդերի կողմից վերահսկվող իրաքյան տարածքներում: Իրաքյան Սահմանադրությունը պետք է ճանաչի թուրքմեններին, ինչպես դա անում է քրդերի դեպքում: Սահմանադրության մեջ Իրաքը նշվում է միայն որպես արաբների և քրդերի (բայց ոչ թուրքմենների) կողմից բնակեցված հող: Մշտական լուծման կարելի է հասնել միայն Բաղդադի կառավարության հետ բանակցելու միջոցով: Թուրքմենները չեն կարող որևիցե դերակատարում ունենալ քրդերի միջև խաղաղության հաստատման գործում: Տարիների ընթացքում հաստատված իրողությունն է, որ քրդերը երբեք չեն հրաժարվի պատերազմելուց»: Միաժամանակ, մեկնաբանելով Թուրքիայի՝ թուրքմեններին ցուցաբերվող աջակցության խնդիրները, Մուլաֆֆեր Արսլանը նշում էր. «Ազգային շարժումը ոչ կարող է վաճառվել և ոչ էլ գնվել: Ինքը՝ ժողովուրդը, պետք է համոզված լինի»: Sñs Saadet Oruc, Peace monitoring in Northern Iraq to Begin Immediately, Turkish Daily News (February 28, 1997), - <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=peace-monitoring-in-northern-iraq-to-begin-immediately-1997-02-28>

Ֆակտեր, ներգրավված են թմրանյութերի մաքսանենգության և նույնիսկ սպանության պատմություններում, և նրանք չեն հեռանում: Սա դեռ այն դեպքում, երբ նրանք ընդամենը մի քանի հարյուրն են: Եթե ԱՄՆ-ը ստորագրի մի փաստաթուղթ, որում ասվի, որ թուրքերը պետք է հեռանան իրենց առաջադրանքներն ամբողջությամբ կատարելուց անմիջապես հետո, մենք կարող ենք քննարկել Հյուսիսային Իրաքում (ռազմական գործողություններին-Վ.Պ.) Թուրքիայի մասնակցությունն աջակցելու հարցը»¹⁶:

Նախքան 2003 թ. իրաքյան պատերազմն ու 2008-2009 թթ. մինչ օրս Թուրքիա-Քուրդիստանի ռեգիոնալ կառավարություն (այսուհետ՝ ՔՌԿ) հարաբերություններում տեղ գտած անախադեպ ջերմացումը, թուրքական ռազմական ներկայությունն Իրաքյան Քուրդիստանի տարածքում լրջագույն խնդիր էր Մասուդ Բարզանու համար. «Թուրքիան արդեն իսկ զորքեր ունի Հյուսիսային Իրաքում: Դրանք տեսանելի են, և նրանց ներկայությունն ընդունելի է: Ավելին քան կան ընդունելի չէ: Եթե որոշում կայացվի Իրաքում թուրքական ռազմական ներգրավվածության վերաբերյալ, այն կարող է փոփոխել հանգամանքներն ու հավասարակշռությունը», — նշում էր Մասուդ Բարզանին ու վերահաստատում. «Թուրքական ռազմական միջամտությունը մեզ համար գոյատևման խնդիր է: Դա կնշանակի, որ մենք ընկնում ենք Թուրքիայի տիրապետության տակ: Եթե մենք չկարողանանք կանգնեցնել դրա իրագործումը, մենք կլքենք երկիրը»¹⁷:

Իրաքի քրդերը 2003 թ. հակաիրաքյան պատերազմից սկսած ու այդ պատերազմից անմիջապես հետո ձգտում էին հասնել Իրաքյան Քուրդիստանից թուրքական զորքերի դուրսբերմանը՝ նշելով, որ այդ ուժերը կարող են լարվածության հանգեցնել ներիրաքյան զարգացումներում ու թուրք-քրդական ապագա հարաբերություններ-

¹⁶ Secret: Northern Iraq: Masoud Barzani in Ankara: Despite Improvement in “Tone” of Relations W/Got, Turkish Military Presence in Iraq Unacceptable (January 10, 2003), <http://www.cablegatesearch.net/cable.php?id=03ANKARA278>

Բարզանին գտնում էր, որ իրենց առջև մի տագնապալի խնդիր է ծագել. «Թեև թուրքերը ցանկանում են Իրաքում լինել իրենց սեփական նպատակների համար, եթե ՔՌԿ-ն հանդես գա թուրքերի մասնակցության դեմ, նրանք կմեղադրեն իրենց կոալիցիայի դեմ հանդես գալու և պրո-Սադդամական լինելու մեջ, իսկ եթե ՔՌԿ-ն ընդունի թուրքական մասնակցությունը, թուրքերը կուլիսների հետևում կաշխատեն ընդդեմ ՔՌԿ-ի, ինչպես նրանք անում են ԽՍՈՒ-ի շրջանակներում»: Տե՛ս նույն տեղում:

¹⁷ Secret: Northern Iraq: Masoud Barzani in Ankara: Despite Improvement in “tone” of Relations W/Got, Turkish Military Presence in Iraq Unacceptable (January 10, 2003), <http://www.cablegatesearch.net/cable.php?id=03ANKARA278>

րում¹⁸: Սակայն առաջին հերթին դրվում էր Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի գործունեությունը դադարեցնելու հարցը: Թուրքական մնացյալ ուժերի դուրսբերման կամ թուրքական հենակետերի ու ռազմակայանների փակման մասին առնվազն պաշտոնական մակարդակով որոշումներ չէին կայացվում, իսկ քննարկումները մնում էին կուլիսների հետևում: Դա ուներ որոշակի պատճառներ:

ա) ԽՄՈՒ-ն ավելի լուրջ իրավական հիմքեր ուներ՝ ի դեմս 1996 թ. Անկարայի համաձայնագրի, որտեղ ԱՄՆ-ը, Մեծ Բրիտանիան և Թուրքիան գործում էին համատեղ:

բ) Քաղաքական տեսանկյունից ավելի տրամաբանական ու հիմնավորված էր միջքրդական քաղաքացիական պատերազմի ավարտից շուրջ հինգ-վեց տարի անց պահանջել իր առաքելությունը ավարտած Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի լուծարումը, քան պահանջել PKK-ի գործունեությունը վերահսկելու նպատակով ստեղծված թուրքական ռազմակայանների ու հետախուզական բյուրոների փակումը, երբ PKK-ի բազաները Հյուսիսային Իրաքի տարածքում շարունակում էին գործել, և վերջինիս սպառնալիքը չեզոքացված չէր:

գ) ԽՄՈՒ-ն, ըստ էության, վերածվել էր Թուրքիայի հրամանատարությամբ գործող թուրքումանական զորախմբի՝ իրաքյան քրդերի համար ներիրաքյան սպառնալիքի: Իսկ հետսադդամյան Իրաքում Քիրքուկի և մյուս վիճելի տարածքների առաջին պլան մղվելու պայմաններում թուրք-թուրքմենական զորախմբի առկայությունը քրդերի համար անհամեմատ ավելի մեծ վտանգ էր ներկայացնում, քան թուրքական ռազմակայանների ու հետախուզական բյուրոների ներկայությունը, քանզի վերջիններիս առաջնահերթ թիրախը PKK-ն էր:

դ) Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի լուծարման խնդիրը քրդերի կողմից դիտվում էր իբրև առաջին քայլ, որին, ամենայն հավանականությամբ, պետք է հետևեր նաև Իրաքյան Քուրդիստանում թուրքական բոլոր ռազմակայաններն ու հենակետերը փակելու և ընդհանրապես թուրքական ռազմական ներկայությունը բացառելու ուղղակի կամ միջնորդավորված պահանջը, որի ուղղությամբ լուրջ փորձ արվեց առնվազն 2008 թ.: Սակայն հետագայում, Թուրքիա-ՔՌԿ հարաբերությունների աննախադեպ սերտացումը ստիպեց իրաքյան քրդերին ձեռնպահ մնալ ռազմակայանների, հենակետերի ու ռազմական ներկայության խնդրի արժարժումից:

¹⁸ Turkey Withdraws Peacekeepers from N. Iraq, Turkish Daily News, July 5, 2004, <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=turkey-withdraws-peacekeepers-from-n.iraq-2004-07-05>

Ի վերջո 2003 թ. մայիսի 13-ին Իրաքյան Քուրդիստանի խորհրդարանն ընդունեց մի բանաձև, որով կոչ էր արվում լուծարելու Հյուսիսային Իրաքում Թուրքիայի հրամանատարության ներքո գործող Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերը¹⁹: Սակայն ինքնին հասկանալի էր, որ Իրաքյան Քուրդիստանի իշխանություններն անկարող են ինքնուրույն հասնել հիշյալ բանաձևի իրագործմանը, առավել ևս, որ ուժային ճնշման տարբերակն ի սկզբանե բացառվում էր²⁰: Սակայն այս հարցում Իրաքյան Քուրդիստանը հզորագույն դաշնակից ուներ ի դեմս ԱՄՆ-ի:

Որոշակի աղբյուրներից ամերիկյան կողմին հայտնի դարձավ, որ թուրքական գլխավոր շտաբի որոշ պաշտոնյաներ 2003 թ. կեսերին խնդրել էին ՔԴԿ-ին ճնշում չգործադրել Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերը ցրելու հարցում, խոստանալով, որ Թուրքիան միակողմանի կցրի ու կլուծարի այդ ուժերը մինչև 2003 թ. վերջը²¹: ԱՄՆ-ի գլխավոր շտաբի պետի տեղակալ (միացյալ շտաբի պետերի հրամանատարի տեղակալ՝ Vice Chairman of the Joint Chiefs of Staff-VCJCS) գեներալ Փիթեր Փեյսի (այդ պաշտոնը վարել է 2001 թ. հոկտեմբերի 1-ից մինչև 2005 թ. օգոստոսի 12-ը) 2003 թ. դեկտեմբերի սկզբներին Անկարա կատարած այցի ընթացքում թուրքական գլխավոր շտաբի պաշտոնյաները հայտարարել էին, որ ԽՄՈՒ-ն հաջողություններ ու ձեռքբերումներ ունեցած նախաձեռնություն էր, «և առաջարկեցին այն ներառել նոր Իրաքի անվտանգության կառույցներում՝ հավանաբար նոր զինվորագրվածներին վերապատրաստելու նպատակով»²²: ԱՄՆ-ը սկզբունքորեն դեմ չէր հիշյալ առաջարկին: Սակայն Թուրքիան

¹⁹ Sên Iraqi Kurds (1932-present),-University of Central Arkanzas - <http://uca.edu/politicalscience/dadm-project/middle-eastnorth-africapersian-gulf-region/iraqkurds-1932-present/>

²⁰ Մինչ էրբիլի զորանոցների թուրք զինվորները հրաժարվում էին մեկնաբանել Քուրդիստանի խորհրդարանի ընդունած բանաձևն ու խորհուրդ տալիս դիմել պաշտոնական Անկարային, իսկ թուրքական գլխավոր շտաբի պաշտոնյաներն իրենց հերթին նշում էին, որ թուրք խաղաղապահներին դուրս բերելու որևիցե պահանջ իրենք չեն ստացել, ՔԴԿ խոսնակն այն հարցին, թե ինչ քայլեր կձեռնարկեն քրդական իշխանությունները, եթե Թուրքիան մերժի հեռանալու պահանջը, պատասխանեց. «Մի բան հաստատ է, որ ոչ մի ուժ չի կիրառվի»: Daren Butler, “Kurds ask Turkish peacekeepers to leave north Iraq”,- Arbil / 14 May, 2003,- <http://www.freedom-for-ocalan.com/bulletin/2003/eMay14.htm>

²¹ Secret: Northern Iraq: Calling in Turks' Promise to End PMF (6 February 2004),- <http://www.cablegatesearch.net/cable.php?id=04ANKARA676>, Sên նաև <http://wikileaks.org/cable/2004/02/04ANKARA676.html>

²² Secret: Northern Iraq: Calling in Turks' Promise to End PMF (6 February 2004),- <http://www.cablegatesearch.net/cable.php?id=04ANKARA676>, Sên նաև <http://wikileaks.org/cable/2004/02/04ANKARA676.html>

անվերջ հետաձգում էր Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի լուծարման վերաբերյալ որոշման կայացումը:

2004 թ. փետրվարի 6-ին Անկարայում ԱՄՆ-ի արտակարգ և լիազոր դեսպան (2003–2005 թթ.) Էրիկ Սթիվեն Էդելմանը գերազանցապես Թուրքիայի վերահսկողության ներքո գործող Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի վերաբերյալ տալիս էր հետևյալ եզրակացությունը.

Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերը (ԽՄՈՒ կամ PMF), որի միակ նպատակն էր իրագործել 1997 թ. Քուրդիստանի դեմոկրատական կուսակցության և Քուրդիստանի հայրենասիրական միության միջև հաստատված հրադադարի մոնիթորինգը, այժմ ոչնչի նկատմամբ էլ մոնիթորինգ չեն իրագործում, բայց շարունակում են կայանել Հյուսիսային Իրաքում որպես օտար պետության հրամանատարության ներքո գտնվող զինված Իրաքի թուրքմենների ու ասորիների ռազմական ուժ, որ դուրս է CJTF-7-ի (Combined Joint Task Force 7) հրամանատարության շղթայից և Իրաքի անվտանգության կառույցներից:

ՔԴԿ վարչապետ Նեչիրվան Բարզանու հունվարյան հայտարարությունը և թուրքական մամուլի ու պաշտոնական շրջանակների արձագանքը ցույց են տալիս, որ Թուրքիայի հրամանատարության ներքո գործող Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերը (ԽՄՈՒ կամ PMF) Հյուսիսային Իրաքում շարունակվում են մնալ մի գրգռիչ իրողություն, որն ավելի երկար ապրեց, քան իր օգտակարությունն էր²³:

Էդելմանն առաջարկում էր. «Պետական դեպարտամենտը՝ երկկողմ, սակայն բարձրաստիճան որևիցե մակարդակով, իր մոտեցումների մասին տեղյակ պահի թուրքերին, պարզ դարձնելով, որ ամերիկյան կառավարությունը, կոալիցիայի ժամանակավոր իշխանությունները (The Coalition Provisional Authority-CPA-Վ.Պ.), CJTF-7-ը (Combined Joint Task Force 7) և Իրաքի կառավարման խորհուրդը ցանկանում են լուծարել Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերը, քանի որ վերջինիս առաքելությունն ավարտված է»: «Մենք պետք է այս մոտեցումը առաջ քաշենք հանգիստ ու հանդարտ կերպով և հնարավորություն տանք թուրքերին՝ պնդելու, թե իրենք են միակողմանիորեն լուծարում հիշյալ ուժերը՝ վերջինիս առաքելության հաջող ավարտից հետո: Մենք պետք է հավաստիացնենք թուրքերին, որ իրաքյան ոչ մի կողմ չի տեղեկացվել այս դեմարշի

²³ Secret: Northern Iraq: Calling in Turks' Promise to End PMF (6 February 2004), - <http://www.cablegatesearch.net/cable.php?id=04ANKARA676>, տես նաև <http://wikileaks.org/cable/2004/02/04ANKARA676.html>

մասին, և որ այն չի իրականացվում իրաքյան որևիցե կուսակցության (կողմի) խնդրանքով, այլ այն պատճառով, որ Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի գործունեության ավարտը բխում է ԱՄՆ-ի և Իրաքի շահերից: Եթե մենք հստակ չլինենք այս կետում, թուրքերը կարող են ենթադրել, որ մենք սա պահանջում ենք իրաքյան քրդերի խնդրանքով, ինչի արդյունքում նախ ավելի քիչ հավանական է, որ նրանք ենթարկվեն պահանջին, բացի այդ՝ կնյարդայնացնենք, որ կրկին ամերիկյան կառավարությունը իրաքյան քրդերի կողմն է բռնում՝ ընդդեմ Թուրքիայի: ... Մենք կարող ենք առաջարկել, որ Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի առանձին անդամների խրախուսեն զինվորագրվելու նոր Իրաքի անվտանգության կառույցներին, և հավաստիացնենք թուրքերին, որ կռալիցիան հրապարակավ կողջունի ԽՄՈՒ անդամների դիմումներն այդ կառույցներում պաշտոնների տեղակալման համար»²⁴,— նշում էր Անկարայում ԱՄՆ-ի արտակարգ և լիազոր դեսպան Էրիկ Սթիվեն Էդելմանն ու եզրակացնում. «Քանի որ մենք արդեն 2004 թ. երկրորդ ամիսն ենք մտել, ժամանակն է մի կողմ դնենք այս պոտենցիալ գրգռող խնդիրն ու խնդրենք թուրքերին՝ իրենց խոստման համաձայն, ավարտին հասցնել ԽՄՈՒ-ն»²⁵:

Թուրքական կողմը, սակայն, ձգձգում էր գործընթացը: Միայն 2004 թ. հուլիսի 2-ին Թուրքիայի ԱԳ նախարարությունը հայտարարեց, որ ԽՄՈՒ-ի առաքելությունն ավարտված է²⁶: Թուրքիայի ԱԳՆ խոսնակ Նամըք Թանը նշել էր, որ ԽՄՈՒ-ն նպաստել է Հյուսիսային Իրաքում խաղաղության և կայունության պահպանմանը, և որ ՔԴԿ-ն ու ՔՀՄ-ն շնորհակալ են այդ ուժերին հաջողությունների ու ձեռքբերումների համար: Թանը նաև վստահություն էր հայտնում, որ այդ ուժերն այժմ կարող են աշխատանքի անցնել նոր Իրաքի անվտանգության համակարգում²⁷:

Թուրքիայի ԱԳՆ-ի հիշյալ հայտարարությունը տեղ գտավ այն բանից հետո, երբ ԱՄՆ-ի գլխավորած կռալիցիոն ուժերն իշխա-

²⁴ Secret: Northern Iraq: Calling in Turks' Promise to End PMF (6 February 2004), - <http://www.cablegatesearch.net/cable.php?id=04ANKARA676>, տե՛ս նաև <http://wikileaks.org/cable/2004/02/04ANKARA676.html>

²⁵ Secret: Northern Iraq: Calling in Turks' Promise to End PMF (6 February 2004), - <http://www.cablegatesearch.net/cable.php?id=04ANKARA676>, տե՛ս նաև <http://wikileaks.org/cable/2004/02/04ANKARA676.html>

²⁶ Secret: Northern Iraq: Turks Announce End of PMF – Turkish PMF Troops Waiting to See How We Treat PMF Turkmen Before Returning To Turkey (6 Jul 2004), - <http://www.cablegatesearch.net/cable.php?id=04ANKARA3758>

²⁷ Turkey withdraws peacekeepers from n. Iraq, - Turkish Daily News, July 5, 2004, - <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=turkey-withdraws-peacekeepers-from-n-iraq-2004-07-05>

նությունը փոխանցեցին Իրաքի ժամանակավոր կառավարությանը (Interim Government of Iraq): Իսկ թուրքական զանգվածային լրատվամիջոցները մի շարք շեշտադրումներ էին կատարում.

Հայտարարվում էր, որ Թուրքիան որոշել է Հյուսիսային Իրաքից դուրս բերել այնտեղ մնացած իր խաղաղապահներին:

Հաստատվում էր, որ ԽՄՈՒ-ի լուծարումից ու վերջինիս թուրքական անձնակազմի Թուրքիա վերադառնալուց հետո էլ Թուրքիան կշարունակի մի քանի հազարի հասնող թուրքական այլ զորքեր պահել Հյուսիսային Իրաքի տարածքում՝ PKK-ի քուրդ գիւնյալների գործողությունները կանխելու նպատակով:

Նշվում էր նաև, որ Անկարան Հյուսիսային Իրաքը համարում է իր ազդեցության ոլորտի մի մասը, և մտավախություն ունի, որ հետպատերազմյան Իրաքի պայմաններում քրդերը կփորձեն հռչակել իրենց անկախությունն ու նոր շունչ տալ անջատողականությանը Թուրքիայի քրդերի շրջանում²⁸:

Ամերիկյան կողմը փորձեց ճշտել թուրքական ԶԼՄ-ներում հայտնված տեղեկատվությունը, թե ԽՄՈՒ-ում ներգրավված թուրքերը վերադառնում են Թուրքիա: Սակայն Թուրքիայի ԱԳՆ Իրաքի վարչությունը չհաստատեց այդ տեղեկատվությունը, նշելով, որ թուրքական գլխավոր շտաբի տվյալներով ԽՄՈՒ-ի շուրջ 25 թուրք անդամներ դեռ Իրաքում են, և կվերադառնան որոշակի տեխնիկական խնդիրների կարգավորումից հետո միայն²⁹: Թուրքիայում ԱՄՆ-ի արտակարգ ու լիազոր դեսպանը հանգեց հետևյալ եզրակացությանը. «Ակնհայտորեն, ԽՄՈՒ-ում ներգրավված թուրք տարրերը դիտարկում են իրականացնում՝ տեսնելու համար, թե արդյոք մենք քայլեր կձեռնարկենք Իրաքի անվտանգության կառույցներում ԽՄՈՒ-ի անդամներին աշխատանքի տեղավորելու նախկինում արված մեր առաջարկների շրջանակներում: Մեր արագ քայլերն այս ուղղությամբ կերաշխավորեն ԽՄՈՒ թուրք տարրերի դուրսբերումն ու կհանգեցնեն ԽՄՈՒ-ի վերջնական փակմանը»³⁰:

Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերը պաշտոնապես լուծար-

²⁸ Turkey withdraws peacekeepers from n. Iraq,- Turkish Daily News, July 5, 2004,- <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=turkey-withdraws-peacekeepers-from-n.iraq-2004-07-05>

²⁹ Secret: Northern Iraq: Turks Announce End of PMF – Turkish PMF Troops Waiting to See How We Treat PMF Turkmen Before Returning To Turkey (6 Jul 2004), - <http://www.cablegatesearch.net/cable.php?id=04ANKARA3758>

³⁰ Secret: Northern Iraq: Turks Announce End of PMF – Turkish PMF Troops Waiting to See How We Treat PMF Turkmen Before Returning To Turkey (6 July 2004), - <http://www.cablegatesearch.net/cable.php?id=04ANKARA3758>

վեց 2004 թ. հոկտեմբերի 3-ին: Անձնակազմը, սակայն, լիովին չէր ցրվում, այլ վերջինիս անդամները պետք է ներգրավվեին Իրաքի անվտանգության կառույցներում³¹:

ԽՄՈՒ-ի լուծարումից ու վերջինիս թուրքական անձնակազմի Թուրքիա վերադառնալուց հետո էլ Թուրքիան շարունակում էր մի քանի հազարի հասնող թուրքական այլ ռազմական ուժեր պահել Հյուսիսային Իրաքի տարածքում՝ PKK-ի քուրդ զինյալների գործողությունները կանխելու և Իրաքյան Քուրդիստանի իշխանություններին վերահսկելու նպատակով: Մինչդեռ որոշակի փորձագիտական շրջանակներ թյուրիմացաբար կամ կանխամտածված կերպով Իրաքյան Քուրդիստանում տեղաբաշխված ու մինչ օրս գործող թուրքական ռազմական խմբավորումներն ու ռազմակայանները նույնացնում էին արդեն իսկ լուծարված Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի հետ: Հիշյալ «թյուրլմբոնումը» նպաստավոր էր թուրքական կողմի համար, քանզի Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի գործունեությունը Իրաքյան Քուրդիստանի տարածքում իրավական տեսանկյունից անհամեմատ ավելի հիմնավորված էր:

³¹ ԽՄՈՒ-ի լուծարման և վերջինիս իրաքցի անդամների ապագային առնչվող պլանների մասին տես Video: Turkish Peace Monitoring Force Transitions to Iraqi Security Forces,- <http://www.dvidshub.net/video/86253/turkish-peace-monitoring-force-transitions-iraqi-security-forces#>.URKnM6UT8n0